AȘEZĂMÂNTUL MONAHAL-SPITALICESC „SFÂNTUL PANTELIMON”

Irina Ene, Anca Păunescu, Ioana Paraschiv-Grigore

L'ETABLISSEMENT MONACALE ET HOPITAL « SAINT PANTELEMON »

L'édification de l'établissement monacale et en même temps hôpital, lieu où se trouve aujourd'hui le complexe hôtelier « Lebăda », a commencé pendant le premier règne de Grégoire II Ghika en Valachie et a été inauguré en 1750, pendant son deuxième règne. L'enceinte en avait une forme rectangulaire, au centre se trouvant l'église ayant comme patron Saint Pantelemon. Au milieu du côté méridionale de l'enceinte se trouvait la maison princière et sur celui oriental les bâtiments de l'hôpital. Les maisons œcuménique ont été élevées sur le côté septentrionale, en temps que sur celui occidental se trouvaient la tour du campanile, par la quelle on pénétrait dans la complexe, et les cellules des moines.

Au commencement, l'administration de cet établissement a été donnée a une épitrope, cela jusqu'en 1832, quand a été constituée l'Ephorie des Hôpitaux. Cette dernière institution, bénéficiant d'un règlement de fonctionnement des hôpitaux, prendra aussi l'administration de l'hôpital du monastère Saint Pantelemon. Les constructions de cet ensemble ont souffert plusieurs transformations pendant le temps, en liaison surtout avec les agrandissements de la capacité de l'hôpital, jusqu'en 1973, quand il a été déménagé dans un nouveau bâtiment a Bucarest.

Dans l'église de ce complexe se trouvaient les tombes du fondateur, le prince Grégoire II Ghika, et de sa femme, la Dame Zoé, ainsi que la tombe d'Alexandre II Ghika. L'église a été démolie en 1985.

Les premières investigations et sondages archéologiques ont été fait en 1985.

Les recherches archéologiques préventives de l'automne 2008, comme suite d'un nouveau projet d'aménagement de l'hôtel « Lebăda », ont établi la stratigraphie générale de l'enceinte de l'ancien établissement, a soumis aux investigations les restes du mur d'enceinte, les fondations et la cave de la maison princière. De même ont été fouillées les fondations de l'église détruite en 1985, qui en avait un plan en forme de nefs avec l'absidè de l'autel demi-circulaire. Au nord du mur de fondation on a découvert 9 sépultures d'inhumation et de reinhumation, ayant une orientation chrétienne.

Mots clefs: établissement monacale et hôpital, XVIIIe siècle, maison princière, cave, église, enceinte.

Cuvinte cheie: așezământ monahal, secolul al XVII-lea, Casă Domnească, pivniță, biserică.

ISTORICUL MONUMENTULUI

Una dintre cele mai importante ctitorii ale familiei Ghiculeștilor din Țara Românească, așezământul monahal-spitalicesc „Sfântul Pantelimon”, este situată în proximitatea râului Colentina și este suprapusă astăzi de complexul hotelier „Lebăda”, după amenajarea lacului Pantelimon II¹. În toamna anului 2008, acest complex a făcut obiectul unui proiect de reamenajare, ceea ce a impus o cercetare arheologică preventivă². Perimetrul supus investigației este

delimitat la nord-est și sud de lacul Pantelimon II, iar la vest, de vechea șosea București–Constanța, ce traversează orașul Pantelimon (Pl. 1).

În imediata vecinătate a acestei zone sunt menționate, în Lista monumentelor istorice³, situri arheologice, cuprinzând vestigii ale unor necropole și așezări datând din protoistorie și epoca medievală (secolele IX–XI, XIV–XVI)⁴.

Construcția ansamblului monahalo-spitalicesc a fost începută în timpul primei domnii a lui Grigore II Ghika în Țara Românească (1733–1735), pentru ca în 1750, în timpul celei de-a doua domnii, întreaga incintă Sf. Pantelimon să fie inaugurată⁵.

¹ Giurescu 1979, 200.

² Cercetarea arheologică s-a desfășurat în lunile octombrie–noiembrie 2008 și a fost realizată de către un colectiv de la Muzeul Național de Istorie a României format din dr. Anca Păunescu, Irina Ene, Ioana Paraschiv-Grigore, Alis Ștefănescu, Mihai Vasile, Eugen Paraschiv-Grigore și Ionuț Bocan.

³ Lista Monumentelor Istorice, 38.

⁴ Giurescu 1979, 27–89; Ștefănescu 1971, 95–99.

⁵ Cronica Ghiculeștilor 1965, 619–630.

„(...) și am luat pe D-zeu întru ajutor, ca să înalț și să sevârșesc întru slava și lauda marelui D-zeu și întru cinstea Sf. și marelui mucenic și tămăduitor Panteleimon, Sf. lăcaș și cu spitaturi de săraci bolnavi împrejur, care, întru întâia domnie a domniei mele, din Țara Românească, le-am început a le zidi și a le înălța, dar din întâmplarea vremilor au rămas nedesăvârșite; iar acum dupe ce din năstăvul prea milostivului și prea bunului Dumnezeu, puternica împărăție ne-au miluit, cu a doua domnie a țării românești, când au fost cursu anilor de la zidirea lăzii 7257, iar de la Hs 1750, apucat-am D-nia mea cu totă osârdia a înălța și a întemeia Sf. biserică și spitaturile pentru săraci bolnavi, care s-ar întâmpla a pătimi (...).”

Grigore Ghica I, 20 August 1750⁶

Incinta era de formă rectangulară, având în centru biserica mănăstirii cu hramul Sf. Pantelimon. Simetria ansamblului era dată de poziționarea bisericii pe axul turnului de pe latura de vest. Se presupune că această primă biserică de la Sf. Pantelimon avea un plan treflat, fiind similară construcțiilor din epocă, așa cum era, spre exemplu, cea de la Văcărești⁷. Cu toate că nu se păstrează vreun plan sau vreo descriere din vremea construirii mănăstirii Pantelimon, iar cercetarea arheologică preventivă desfășurată în 2008 nu a scos la iveală indicii clare ale existenței unei prime biserici de plan treflat, trebuie să acordăm credit autorului cercetării din 1985 și altor specialiști care consideră acest lucru, rezervându-ne însă dreptul de a considera această variantă drept o simplă presupunere (Pl. 2).

În zona mediană, pe latura de sud a incintei și depășind, spre exterior, limita acesteia, se afla casa domnească. Pe latura estică a curții erau amenajate saloane pentru îngrijirea celor suferinzi de boli cronice, permanent transformate, numărul locurilor din spital crescând spectaculos în perioada ce a urmat întemeierii.

Pandantul casei domnești pe latura nordică era reprezentat de casele egumenești⁸. Pe latura de vest, încorporate sau adosate zidului de incintă, având turnul clopotniță la mijloc, se aflau chiliile.

În aceeași perioadă a fost ridicată și o a doua incintă, mănăstirea spital Sf. Visarion⁹, la sud-vest de prima, destinată îngrijirii bolnavilor de ciumă și febră tifoidă. Astăzi, această incintă se află sub actualul lac Pantelimon II. Documentele menționează practic existența unei biserițe și a două odăi pentru bolnavii de ciumă și febră tifoidă, care țineau administrativ de Sf. Pantelimon, până în vremea domniei lui Alexandru Moruzi, care a refăcut din temelii ansamblul Sf. Visarion¹⁰.

Dintr-un alt hrisov al mănăstirii Pantelimon de la 1752, aflăm că averea acestui așezământ a fost lăsată spre administrare unei epitropii alcătuită din: mitropolit, marele vistiernic și marele logofăt¹¹. În esență, această epitropie era independentă și considerată patrimoniul de familie al Ghiculeștilor. Încă din 1760, un membru al acestei familii a jucat rolul de protector al așezământului, mai puțin în timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti, epitropul oficial fiind, în continuare, mitropolitul țării.

Din 1813, membrii familiei Ghica ce se îngrijeau de complexul monastic au primit numele de *ephoros*¹², domnii în funcție numind oficial epitropul din familia ctitorilor, care au exercitat astfel un *jus patronatus* asupra complexului monahalo-spitalicesc¹³.

În 1832 a fost întemeiată Eforia spitalelor, instituție în care toate spitalele civile au fost adunate și supuse unei singure autorități, cea a statului, având la bază un regulament și apoi o serie de legi organizatorice care au stârnit protestul vechilor epitropi¹⁴.

În ceea ce privește evoluția construcțiilor care formau ansamblul monahalo-spitalicesc,

⁸ Bălci et alii 2007, 8.

⁹ Cronica Ghiculeștilor 1965, 619.

¹⁰ Găleşescu 1899, 290.

¹¹ Gălășescu 1899, 224; Djuvara 1995, 198–199.

¹² Găleşescu 1899, 287.

¹³ Gălășescu 1899, 307.

¹⁴ Gălășescu 1899, 307 și urm.

⁶ Găleşescu 1899, 233.

⁷ Ciucanu 2001, 333; Sinigalia 1998, 7–8; Theodorescu 1987, 141–142.

respectiv biserica, spitalul, casa domnească, chiliile, casa egumenească și turnul clopotniță, documentele menționează o serie de refaceri și transformări, determinate, pe de o parte, de evenimente naturale (cutremur) și socio-politice, iar pe de alta, de necesitatea creșterii numărului de locuri în spital sau de deteriorarea clădirilor în timp.

Hrisovul de fundare al ctitorului mănăstirii Sf. Pantelimon, Grigore II Ghica, domnul Țării Românești, descrie în larg planul construcțiilor din interiorul incintei. Punctul central îl reprezintă biserica, înconjurată de o „pânză de zid” și care are, în partea de apus, chiliile și „alte trebuincioase lucruri”.

„(...) voiesc a zidi și a se săvârși, să fie și de bolnavi ce ar pătimi de alte bole și cei ce ar pătimi de bola ciumii, care lucrare, după gându Domniei mele, cu ajutorul lui D-zeu prin rugile Sf. Pantelimon, s-au și început a se zidi și a se înălța Sf. Biserică de zidit și de învelit, sfârșindu-se și în partea cea despre apus din naintea bisericei chilii și alte trebuincioase lucruri, zidindu-se și pânza de zid, care este îngrădișu bisericei pe din afară, de jur împrejur, până la un loc înălțându-se, care și cele alte chilii și case și pivniță și alte zidiri precum sau urzit și sau isvorit, voesc domnia mea ca, de tot lucru nezăticnit, să se săvârșească (...)”.

Hrisovul de fundare al mănăstirii Sf. Pantelimon, 12 Octombrie 1735¹⁵

În 1752, spitalul mănăstirii Sf. Pantelimon număra 12 paturi, așa cum reiese și din testamentul lui Grigore II Ghica, datat în acest an. Spitalul, aflat în partea de răsărit a curții, beneficia, de asemenea, și de o „șpițarie”.

„(...) am zidit și am înălțat un sfânt și Dumnezeuesc lăcaș și nosocomion (...) cu ziduri de jur împrejur și cu tote alte dichisuri și namestii de zidiri, câte se cad și se cuvin sfântului lăcaș, înpodobindu-l și înfrumusețându-l, atâta pe dinlăuntru cu zugrăveala sfintei biserici și cu sfinte vase și odăjdii preoțești și cu tot felul de alte lucruri trebuincioase bisericești, câte și pre din afară, precum se vede de ochii tuturor, celor ce privesc

și ar privi la această Dumnezeiască zidire, unde și case de treba și odihna a bărbați bolnavi și mueri bolnave (ori de ce treptă ar fi) cu douespere-zece paturi și cu tote cele trebuincioase ale lor înlăuntru zidirii de către răsărit și din dosul sfintei biserici, împreună și cu șpițarie de treba doftoriilor, am întemeiat și am așezat domnia mea (...)”¹⁶.

Primele intervenții constructive au avut loc în timpul domniei lui Alexandru Moruzi, la 1797, care, pe lângă faptul că ridică ansamblul de la Sf. Visarion și-l separă administrativ de cel de la Sf. Pantelimon, crește numărul de paturi al celui din urmă, ajungând la 30, fapt consemnat și de documentele din vremea urmașilor săi la tronul Țării Românești¹⁷.

„De vreme dar din mulțimea păcatelor acestui creștinesc popor, într-aceste vremi de apoi, s-au fost înmulțit năprasnica bolă a ciumei, în cât deosebit de ajutorul cheltuielilor, ce au făcut la acei pătimași de năprasnica bolă, cei dupe vremi frați Domni, au fost încăput și numita mănăstire și nosocomion la datorie, nefiind vrednică dintru ale sale de a ținea și a hrăni, nici pe acei bolnavi ce era orânduți. Acesta dar vezându-o și Domnia sa Alexandru Moruzi W.W. s-au îndemnat din pronie Dumnezeiască de au zidit din temelie deosebite spitaluri, pentru cei pătimași, de această năprasnică bolă a ciumii, vrend a izbăvi cu totul această sfântă mănăstire a sfântului Panteleimon, de cheltuielile ce avea, cu acei ce pătimea de această bolă, ca să remăe a fi spital, numai pentru cei pătimași de patimi îndelungate, mai adăogând, pentru a Domnii sale veșnică pomenire a se ținea și a se hrăni, la acest nosocomion, încă opt-spre-zece bolnavi peste acei 12 orânduți de reposatul ctitor, care să facă peste tot paturi trei-zeci, la care acest lucru de suflet folositor, ca să ne împărtășim și Domnia mea de veșnica pomenire la acest sfânt lăcaș și nosocomion”¹⁸.

Dintr-un hrisov al domnitorului Ion Gheorghe Caragea, datat în 6 Februarie 1813, aflăm că biserica și turnul clopotniță s-au

¹⁶ Gălășescu 1899, 180.

¹⁷ Gălășescu 1899, 279, 280, 289.

¹⁸ Gălășescu 1899, 280.

¹⁵ Gălășescu 1899, 166 și urm.

prăbușit în urma marelui cutremur din anul 1802, trebuind a fi ridicate din temelii, sub îngrijirea eforilor Ghiculești. Cu această ocazie, se ridică și numărul paturilor la 36.

„ (...) și fiindcă ne-am pliroforisit Domnia mea, cu deplină încredințare, că în diastima anilor ce se află mănăstirea și spitalul acestea, în îngrijirea Domniei sale, nu numai că se păzesc și se urmeză ctitoriceștile rânduiei, ci încă și prin tote acele nevoi și strâmtorosei vremi ale trecutei resmeriței, prin râvnă sufletescă s-au osârduit și peste două-spre-zece paturi, ce sunt orânduite prin testamentul ctitoricesc, de multe ori, după înmulțirea săracilor bolnavi ce năzuiesc acolo, să urcă suma paturilor cu bolnavi și până la 36, adică întreit, țiindu-se și spitalul în neconținută lucrare, cu împlinirea a tote cele trebuincioase bolnavilor pe deplin, cum și cu totă cuviincioasă și buna căutare a lor fără cusur; și pe lângă acestea multe și din cele ce au fost stricate de peristasis a vremilor, prin silința Domniei sale s-au preînoit și cu her s-au învelit, precum de față se vede, adică biserica fiind căzută din cutremur, de isnovă din temelie s-au făcut, clopotnița iarăși dintr-aceiași pricină fiind căzută, asemenea de iznovă s-au făcut; încă și o mare sumă de bani datorie a spitalului s-au plătit; din care acestea fiind văzut că acest spital și casă a săracilor prin silința și osârdia Domniei sale înflorește, cu bună sporire și adăogire întru tote; ...”¹⁹

Un alt hrisov din 10 octombrie 1824²⁰, de la Gheorghe Dimitrie Ghica, ce fusese *ephor* aici, înainte de a ajunge domn, descrie pe larg reparațiile mai sus menționate, precum și pe cele începute în anul 1822. Astfel, se confirmă faptul că spitalul a fost dărâmat și reclădit, iar celelalte construcții din incintă, puternic avariate, au fost, de asemenea, reparate și/sau refăcute. Spitalul, extins și bine dotat, are deci în această vreme 36 de paturi și beneficiază și de o farmacie bine aprovizionată. Casele domnești sunt mărite cu încă două odăi, precum și cu „un chioșc cu sală”. Aflăm că și chirurgul spitalului locuiește în această incintă, fiindu-i rânduite „case pentru odihnă”.

„ (...) și ca unul ce ne aflăm din nemulctitorilor, încă până a nu ne sui la scaunul domniei, am avut totdeauna îngrijire pentru spitalul acesta și pentru mănăstire și pentru epitropii când s-au orânduie, și atât pentru mili și ajutoruri, i pentru dregerea lui, i pentru a se ținea mai în bună stare, nici o dată n-am lipsit a face și cele dupe puțință ajutoruri, și iarăși dupe a noastră povață, s-au mărit curtea, stricându-se cele 10 odăi ale bolnavilor, de s-au făcut altele mai bune și mai multe, cum și jos la cișmea, s-a făcut chioșc cu multe împodobiri cum se vede, care acestea s-au făcut mai înaintea resvrătirii, iar acum când Domnul Dumnezeu ne-au învrednicit cu domnia a acestii pravoslavnice țări Românești, am văzut mănăstirea și spitalul, că din pricina resvrătirii vremii ce au fost, au ajuns iarăși la prostă stare, în cât nu numai spitalul s-au dărăpănat, ci și tote cele trebuincioase s-au răpus, precum și casele Domnești, i ale epitropii și ale iconomii se dărăpănase cu totul. Încă și sfânta biserică ajunsese într-o stare de nu mai putea sluji, nici sfânta leturghie, și ca un lucru ce este pentru căutarea seracilor bolnavi, n-am lăsat trecută cu vederea nu numai, dupe datorie ce au Domnii a ajuta, la acest lucru folositor al seracilor, ci mai vârtos și ca unul ce suntem din neamul ctitorilor, mai cu multă osârdie ne-am îndemnat a ne arăta îngrijitori fără pregetare, căci pe lângă greutatea ce ne-au întâmpinat nu am venit cu Domnia mea, precum este știut de toți, dar nici pe această mănăstire și spitalul nu le-am lăsat trecute cu vederea, ci prin osteneala cinstului și credinciosului boerului Domniei mele Nicolae Trăsnea biv vel clucer, epitropul acestui spital și a monăstirii, s-au prefăcut cele dărăpănate s-au făcut și de isnovă, cum și cele de lipsă s-au împlinit mai cu prisos, și fiind-că și bolnavii s-au înmulțit, am adăugat încă șease paturi, făcându-se *trei-deci și șease* de paturi, cu așternuturile, i plapume și alte haine trebuincioase a fi, pentru trebuința săracilor bolnavi, întemeind și spițăria cu tote trebuincioasele doftorii, i cu gerah statornic, cu case pentru odihna lui și pre lângă casele Domnești, cari s-au preînoit, s-au mai adăugat și un chioșc cu sală, i cu două odăi cu așternuturile lor, precum

¹⁹ Gălășescu 1899, 288.

²⁰ Gălășescu 1899, 298–306.

și casele epitropiei și ale iconomiei deosebit s-au dres și s-au învelit și sfânta biserică cu tinichea albă, i clopotnița s-au făcut, unde necurmat să se săvârșească sfintele leturghii”²¹

În 1832, odată cu înființarea Eforiei Spitalelor, se stabilește și un regulament strict de funcționare a spitalelor ce țineau de această instituție. Din acesta aflăm că cea mai mare parte a personalului spitalelor locuia chiar în incinta acestora, fapt care ridică un semn de întrebare asupra menținerii caracterului mănăstiresc al așezământului de la Sf. Pantelimon din acea vreme.

„Art. 12. Fie-care spital își va avea dr. seu, osebit de gearah, spițer și alți oameni de slujbă, trebuincioși, care toți, afară de dr. și de epitropi, vor sălășlui înlăuntrul împrejmuirii spitalului.

Art. 13. Către acesta, în fie-care spital, va fi câte trei ucenici din lăuntru și un șef de clinică, adică căpetenie peste păzitori de bolnavi, care vor fi aleși dintre cei ce învață doctorii în școla de la București, și care vor locui și se vor hrăni în spital, vreme de duoi ani”²².

Când a fost întemeiată Eforia spitalelor, așezământul de la Sf. Pantelimon avea o capacitate de 36 de paturi²³, iar în 1846 numărul paturilor ajunge la 66 și continuă să crească în anii următori, în 1864 având 80²⁴. Cu toate că întregul complex fusese înzestrat, încă de la întemeiere, cu o serie de proprietăți și privilegii domnești, starea lui era foarte proastă. Explicația este dată de faptul că domnitorul nu a dorit reclădirea lui, ci construcția unui alt spital în București²⁵.

Așadar, prin actul de fundare și testamentul ctitorului, complexul monahalo-spitalicesc a fost înzestrat cu o avere considerabilă, permanent întărită și chiar mărită de domnii care au urmat, până în 1847, când nu se mai ține cont de actele menționate, veniturile spitalelor intrând în proprietatea statului care acordă fondurile pentru întreținerea lor²⁶.

În 1852, domnitorul Barbu Știrbei constată o stare proastă a spitalului Sf. Pantelimon, unde se fac reparații, dar nu lucrări de consolidare importante, Eforia preferând în acest caz să aștepte refacerea treptată a spitalului, atunci când vor exista posibilități²⁷.

În 1867, datorită degradării permanente, unele săli sunt închise, iar numărul paturilor este redus la 45²⁸. S-a hotărât reclădirea spitalului, temelia noii construcții fiind pusă de Alexandru Ioan Cuza în 1866 în ziua de 27 iulie (ziua hramului). În 1869, spitalul a fost redeschis, cu o capacitate de 80 de paturi și a funcționat așa până în 1877, când a fost folosit de soldații ruși în cadrul războiului cu Imperiul Otoman. Din 1880 a fost reluată funcționarea lui la capacitate maximă, cu 120 de paturi.

În 1868, la 1 noiembrie, este deschis și Orfelinatul Sf. Pantelimon, în incinta spitalului, și care adăpostea inițial 60 de băieți, iar mai târziu 100. Orfelinatul, care a fost dotat cu un atelier de tâmplărie și sculptură, a fost transferat la Ministerul Instrucțiunii în 1881, dată la care, în cadrul complexului Pantelimon, funcționa și o școală de surdo-muți²⁹.

La 1 mai 1897 se înființează în incinta spitalului Pantelimon „primul serviciu de boli nervoase din țară” sub conducerea doctorului Gheorghe Marinescu³⁰.

Spre sfârșitul secolului spitalul Sf. Pantelimon ajunge la un număr de 260 de paturi, din care 160 destinate bolnavilor cronici, iar 100 pentru cei cu boli nevrotice. Tot acum au fost refăcute instalația de alimentare cu apă și clădirile din afara corpului principal. De asemenea, a fost introdusă lumina electrică, au fost adăugate clădiri, iar biserica a fost restaurată³¹.

Se dorea acum refacerea clădirilor care formau incinta, de la intrarea în ospiciu, asanarea lacului înconjurător care devenise un adevărat focar de infecție și realizarea unei canalizări sistematice³².

²¹ Gălășescu 1899, 300.

²² Gălășescu 1899, 356.

²³ Gălășescu 1899, 343.

²⁴ Gălășescu 1899, 479.

²⁵ Gălășescu 1899, 644.

²⁶ Gălășescu 1899, 437.

²⁷ Gălășescu 1899, 429.

²⁸ Gălășescu 1899, 644.

²⁹ Voicescu 1973, 1308.

³⁰ Voicescu 1973, 1309.

³¹ Gălășescu 1899, 644.

³² Gălășescu 1899, 645.

Evident că mărirea permanentă a capacității spitalului, de la 14 paturi în 1750, la 260 în 1889, a presupus construirea unor noi corpuri de clădire, demolarea altora sau transformarea lor, vechea incintă a așezământului Sf. Pantelimon fiind cu totul altă la începutul secolului XX.

În 1943 se alocă pentru realizarea unor lucrări la biserica Sf. Pantelimon suma de 1.000.000 lei. În plan erau prevăzute: confecționarea arcelor din beton armat, a unei cupole pe cadru de beton, construirea unei noi șarpante și învelitori, ancorarea unei părți a navei. În același an și cel următor pictorul Velisaratu reface picturile din pridvor³³.

În 1965 biserica nu mai funcționa, dar a beneficiat de un plan de restaurare, fără a fi pus în practică. Lăcașul de cult, devenit necropolă domnească prin amplasarea mormintelor ctitorilor Grigore II Ghica și doamna Zoe (pe partea de sud a naosului) și Alexandru II Ghica (pe partea de nord a naosului)³⁴, a fost demolat din ordinul autorităților comuniste în luna iulie 1985.

În 1973, spitalul TBC care funcționa aici, se pare de la începutul secolului, a fost mutat în ideea amenajării unui complex turistic. După cutremurul din 1977, a fost realizat un proiect de transformare de către Institutul Carpați. Acest proiect a fost transferat în 1980 la Institutul Proiect București și prevedea modificări semnificative ale structurii spațiale interioare, precum și a înfățișării exterioare³⁵.

Se impune menționarea faptului că, în cadrul acestui așezământ monahalospitalicesc, au avut loc primele inițiative în ceea ce privește organizarea medicinei practice în România (maternitatea și școala de moașe, spitalul de copii, școală specială pentru surdo-muți, spitalul de boli nervoase, normele de igienă mai ales în ceea ce privea bolile contagioase), a serviciului social (orfelinatul), dar și în alte domenii, cum ar fi prima școală de agricultură³⁶.

Singurele cercetări arheologice în zona complexului hotelier „Lebăda” au avut loc în vara anului 1985, la momentul în care biserica complexului monastic „Sf. Pantelimon” a fost demolată. Echipa de cercetare de la Muzeul Orașului București a fost condusă de arheologul Radu Ciuceanu³⁷.

Săpătura arheologică din 1985 și-a propus să depisteze conturul fluctuant al zidului de incintă și fazele de construcție. De asemenea, a fost realizat și un sondaj în zona de sud-est, în imediata apropiere a apei³⁸. Au fost trasate secțiuni cu scopul de a descoperi vestigiile acelor construcții din interiorul incintei moderne, respectiv casele domnești³⁹. O secțiune nord-sud, dispusă perpendicular pe latura de sud a ansamblului, a scos la iveală o succesiune de ziduri est-vest ce erau dispuse paralel cu zidul de incintă, latura de sud a fostei case domnești depășind limita acestuia⁴⁰.

Au fost realizate, de asemenea, sondaje la punctele de inserție ale zidurilor cu actualul zid al incintei, evidențiindu-se anterioritatea acestuia în raport cu zidurile de elevație ale casei domnești⁴¹.

Cercetarea s-a concentrat în interiorul și exteriorul bisericii, fiind realizate două profile la latura de nord-est și unul nord-sud. Sondajele efectuate la biserică exclud existența oricărei construcții anterioare anilor 1735–1750. Au fost descoperite morminte, menționează autorul cercetării anterioare, fără a se putea evidenția un cimitir organizat. De asemenea, au fost cercetate și mormintele ctitorilor⁴².

Alte sondaje au fost efectuate la turnul clopotniță, care au ajuns până la baza fundației acestuia, sondaje în punctele de racord dintre turn și zidul de incintă, sondaje executate în incinta 2 (considerată din punct de vedere cronologic), „șesătura de ziduri sub nivelul actual ce ar marca existența unor chilii, legate de amplasarea unei încăperi cu dimensiuni

³⁷ Ciuceanu 2001, 332.

³⁸ Ciuceanu 2001, 328.

³⁹ Ciuceanu 2001, 328.

⁴⁰ Ciuceanu 2001, 329.

⁴¹ Ciuceanu 2001, 329.

⁴² Ciuceanu 2001, 330–332.

³³ Opris 2001, 256.

³⁴ Arhiva INMI, fond CMI, dosar nr. 611.

³⁵ Bălici *et alii* 2007, 15.

³⁶ Găleşescu 1899, 706, 770, 771.

majore 4×5 m, destinate, credem noi, cuhniei mănăstirii”⁴³.

CERCETAREA ARHEOLOGICĂ

Cercetarea preventivă efectuată în toamna anului 2008 a evidențiat faptul că straturile arheologice au fost puternic deranjate de factorul uman, prin dese intervenții constructive în zonă. Întreaga suprafață a curții interioare a hotelului Lebăda a fost pavată cu straturi succesive de beton (Pl. 3).

Stratigrafia generală a zonei este reprezentată în continuare, pornind de la stratul superior spre cel inferior. Primul strat, având o grosime de până la 0,50 m în anumite zone, este compus din resturi de materiale de construcții contemporane (plăci de beton, gresii, mozaicuri), diverse resturi menajere din deceniile 7–8 ale secolului XX (cutii de conserve, pungi de plastic, cutii de plastic, sticle, prize etc.) și, în anumite zone, pământ cu fragmente ceramice preistorice, adus pentru amenajarea unui spațiu verde, aparținând probabil momentului în care mănăstirea-spital a fost transformată în complex hotelier.

Al doilea nivel, prezent în zona în care s-au aflat casele domnești de la 1822 și, parțial, în umplutura pivniței primei case domnești, era reprezentat de dărâmătura casei domnești cu materiale ceramice databile în secolul al XIX-lea și era situat la $-0,30-0,50$ m.

Cel de-al treilea nivel, de culoare galben-brun, prezent pe toată suprafața destinată cercetării, situat între $-0,50-3,40$ m față de nivelul de călcare actual, fără material arheologic, reprezintă nivelul în care au fost ridicate construcțiile de la mijlocul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor. Acest nivel prezintă o depunere naturală de tip loess (acumulare eoliană), are o textură prăfoasă (siltică), e omogen și poros⁴⁴.

Pe suprafața destinată cercetării arheologice preventive, de aproximativ 2.400 m^2 , au fost trasate 31 de secțiuni cu orientări și dimensiuni variabile și cu martori de $0,50$ m și 1

m. Prima secțiune a fost trasată perpendicular pe laturile de nord și sud ale clădirii actuale a hotelului, orientată nord-sud, aici fiind descoperită fundația unui zid realizat din cărămidă. Celelalte secțiuni au fost trasate având drept reper această primă secțiune și ținând cont de rețeaua de utilități (conduce menajere, cabluri electrice) și de utilajele grele ce debarasau curtea de blocurile de beton (Pl. 4).

Cercetarea a surprins structuri de locuire care aparțineau ansamblului monastic „Sf. Pantelimon”: fragmente din zidul de incintă sudic, zidurile și gârliciul pivniței, fundațiile unor alte încăperi ale casei domnești, precum și fundațiile bisericii (Pl. 5–6).

Zidurile sunt alcătuite din asize de cărămidă întreagă (dimensiuni: $24,5 \times 13,5 \times 5,5$ cm), dispuse atât pe lățime, cât și pe lungime și legate cu mortar de var și nisip, fără tencuială interioară sau exterioară, ci doar o crustă creată din scurgerea mortarului în momentul construirii zidului în groapă.

Jumătatea sudică a incintei mănăstirii-spital „Sf. Pantelimon” cuprinde Casa Domnească, alcătuită dintr-o încăpere de suprafață, o pivniță și o terasă (probabil acel „chioșc cu sală”⁴⁵), așa cum indică fundațiile cercetate. Pivnița era compartimentată în trei încăperi de dimensiuni diferite, numite convențional **P1**, **P2** și **P3** și un culoar de acces (gârlici) (Pl. 7).

Din zidul de incintă s-a păstrat doar partea sudică, cu o lungime de 30 m și o grosime de $0,70$ m. Acest zid a fost distrus de groapa de fundație a clădirii actuale și de o groapă contemporană în care au fost aruncate resturi de materiale de construcție, intervenții care au fost prilejuate de transformarea spitalului în complex hotelier. Zidul de incintă este întrerupt, din construcție, de pivnița casei domnești, ce depășește limita acestuia spre sud.

Așadar, casa domnească este situată în jumătatea sudică a curții interioare a hotelului, în zona mediană a zidului de incintă, pe care îl depășește spre exterior cu încăperile pivniței și terasa. Are o formă rectangulară, cu dimensiuni

⁴³ Ciuceanu 2001. 331–332.

⁴⁴ Analiza geologică a acestui strat a fost realizată de către Constantin Haită de la CNCP–MNIR.

⁴⁵ Vezi supra hrisovul din 10 octombrie 1824.

nile maxime de $19,20 \times 9,40$ m, și a fost surprinsă la nivelul pivnițelor și al fundațiilor zidului de incintă. Grosimea zidurilor variază între 0,60 m și 0,70 m, înălțimea surprinsă la pivnițe fiind de 2,75 m, iar la zidurile de suprafață de cca. 0,50 m.

Încăperea de suprafață, de plan dreptunghiular ($6,70 \times 4,60$ m), a fost adosată zidului de incintă sudic, care formează latura de sud a acesteia. Grosimea zidurilor încăperii este cuprinsă între 0,60 și 0,70 m, iar înălțimea păstrată este cuprinsă între 0,30–0,50 m. Legătura dintre zidul pivniței și zidul de incintă a fost realizată din construcție, zidul pivniței fiind evazat spre est peste zidul de incintă.

Pivnița are plan dreptunghiular, cu dimensiunile exterioare ale zidurilor de $11 \times 9,5$ m. Probabil că toate cele trei încăperi (denumite convențional **P1–3**) erau boltite, iar podeaua era din lut, nefiind reperate alte elemente de pardoseală.

Încăpere **P1** a pivniței este cea mai mare, are formă dreptunghiulară, cu laturile de $9,50 \times 5,50$ m și este orientată nord-sud. Latura de est are o lungime exterioară a zidului de 9,40 m, o lățime de 6 m și o grosime de 0,80 m, care cuprinde și așizele păstrate de la pornirea de boltă est-vest. Peretele de nord al **P1** are o lungime de 6,40 m și o grosime de 0,60 m. În acest perete, la 0,50 m de la vest la est, la adâncimea de aprox. 1 m, se găsește o firdă cu dimensiunile de $0,60 \times 0,60 \times 0,40$ m, partea superioară fiind arcuită.

P2 are plan dreptunghiular, cu laturile de $4,20 \times 4,70$ m și este orientată nord-sud. Latura de sud a acestei încăperi are o lungime de 4 m și o grosime de 0,60 m. Pe latura de est, la 3 m spre nord, la aprox. –1 m, se găsește o firdă cu dimensiunile de $0,60 \times 0,60 \times 0,40$ m, partea superioară fiind arcuită. Latura de nord are o lungime de 4,70 m și o lățime de 0,60 m, din care 2,80 m reprezintă zidul propriu-zis, restul fiind intrarea din culoar, menționată anterior.

P3 are plan dreptunghiular cu laturile de $4,50 \times 2,90$ m și este orientată est-vest. Latura de sud are o lungime de 4,50 m, fiind situată în continuarea (spre est) zidului de nord al culoarului de acces în pivniță. Latura păstrează

o bună parte din pornirea de boltă. Latura de vest are o lungime de 2,90 m și o lățime de 0,60 m. Latura de nord are o lungime de 4,50 m și o lățime de 0,60 m.

Umplutura pivniței a fost compusă în cea mai mare parte din resturi de materiale de construcție contemporane și gunoi menajer, mai ales încăperea **P2**, ceea ce indică faptul că a fost golită aproape în întregime, probabil în contextul cercetării arheologice din 1985. Materialul ceramic recoltat este atipic, cu puține fragmente reîntregibile (farfurii, străchini, borcane) ce pot fi încadrate în secolele XVIII–XIX și a fost descoperit, în mare parte, în cea mai mică încăpere (**P3**), cea care s-a și păstrat cel mai bine (Pl. 8/2–4). Cea mai mare parte a obiectelor descoperite se încadrează cronologic secolului XX (sticle, prize, cutii și pungii de plastic, fire electrice, un butoi de tablă, cutii de conserve, țevi din metal etc.).

Culoarul de acces (gârliciul) este situat pe partea de vest a casei domnești, având două ziduri, nord ($7 \times 0,70$ m) și sud ($4,80 \times 0,70$ m), acesta din urmă este evazat peste zidul de incintă. Pe ambele ziduri au fost observate lăcașele în care au fost introduse treptele, probabil din lemn. Spre est, zidul culoarului se compune din zidurile celorlalte încăperi ale pivniței. Astfel, cel din partea sudică reprezintă zidul de nord al **P2**, $4 \times 0,50$ m, fiind întrerupt pe o suprafață de 1,30 m de accesul în **P2**. Treptele se opresc la intrarea în această încăpere. Zidul de nord al culoarului de acces în pivniță reprezintă latura de sud a **P3**, $4,50 \times 0,60$ m. În acest culoar a fost descoperită o monedă, un aspru otoman de argint de la Mustafa al III-lea (1757–1774)⁴⁶. (Pl. 8/1).

De asemenea, studiul documentar menționează o refacere și o mărire a casei domnești, la începutul secolului al XIX-lea, fără a preciza însă cu exactitate în ce direcție. Presupunem că singura posibilitate este zona de sud-vest, unde, după îndepărtarea stratului de beton a putut fi observată o depunere de aprox. 0,30 m de dărâmtură de cărămidă spartă și mortar de nisip

⁴⁶ Moneda a fost restaurată de Marina Rogojină în laboratorul MNIR și determinată de dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu.

și var, precum și un fragment de zid, situat la aproximativ 3 m de intrarea în pivniță. Zidul este de formă rectangulară cu dimensiunile de $1,80 \times 0,60 \times 1,50 \times 0,80$ m și aparține, probabil, perioadei mai sus menționate de reconstrucție și mărire a casei domnești (Pl. 9).

Biserica a fost descoperită la nivelul fundațiilor, sub stratul de beton ce pava aproape întreaga curte interioară a hotelului. În zona de est a navei a fost amenajată o fântână, care a distrus atât o parte din zidul de sud, cât și situația stratigrafică în zonă. Față de axul turnului, biserica este deplasată spre nord-est cu aproximativ 2 m (Pl. 10).

Planul bisericii este de tip navă, cu absida altarului semicirculară și cu un pridvor dreptunghiular. Are o lungime maximă de 24,70 m și o lățime de 9 m. Grosimea zidurilor este cuprinsă între 0,80 m (ziduri pridvor) și 1,80 m (ziduri absidă). Înălțimea surprinsă a fundațiilor este de 0,85 m. Absida, semicirculară, are la bază o deschidere de 5,70 m în interior.

Nava are o lungime de 15,60 m și o lățime de 9 m. În interiorul navei au fost surprinse cinci fragmente de zid, distruse de construcția fântânii arteziene după demolarea edificiului de cult, întreaga situație stratigrafică la sud de biserică fiind deranjată de cercetarea arheologică din 1985.

Pridvorul, de formă dreptunghiulară, are dimensiunile exterioare de $5,20 \times 5,10$ m, înălțimea fundației fiind de 1 m.

La nord de zidul bisericii, în zona de îmbinare a absidei altarului cu nava, au fost descoperite nouă complexe de morminte de inhumatie și reinhumatie, apărute la -0,30 m. Cu excepția lui M 4 (S 024, -0,90 m) și M 6, (S 029, -0,62 m), care se aflau depuși în poziție anatomică, aveau orientarea creștină și erau

așezați pe pământul de culoare galben-brun, sterilul arheologic, restul sunt reinhumări, situate la cote mai mici, mai mult sau mai puțin deranjați (cpl. 1 —S 029, -0,30 m; s-a reușit recuperarea unor oase împrăstiate pe o lungime de 2 m în secțiune). Nici un mormânt nu a avut inventar, cu excepția unor paiete și resturi de țesături de la veșmintele în/cu care au fost reinhumați. Studiul antropologic al materialului osteologic este analizat într-un articol separat al volumului de față (Vasile 2010, p. 285-292).

Așezământul „Sf. Pantelimon” a mai făcut obiectul unei lucrări destinate familiei Ghiculeștilor, dar considerăm că studiul de față, rezultat al cercetării arheologice din 2008, aduce un plus de informații, în ceea ce privește planul ansamblului, amplasarea mormintelor și inventarul specific epocii moderne. Cercetarea arheologică din anul 2008 a beneficiat, spre deosebire de cea din 1985, de un context politic favorabil și, deci, de un timp mai îndelungat destinat investigării, ceea ce a dus la realizarea unui plan exact al fundațiilor păstrate.

Rezultatele acestei noi cercetări au ajutat la completarea panoului obținut anterior prin adăugarea unei noi încăperi (P3), a pivniței și a gârliciului. Astfel, P3 și gârliciul nu au fost menționate în lucrarea amintită. Tocmai în aceste zone au fost descoperite: vasul borcan, strachina și moneda, importante elemente de datare arheologică. Această cercetare a evidențiat vestigii ale epocii moderne, puține păstrate până la noi și care sunt semnificative pentru istoria arhitecturii, a medicinei și a bisericii în Țara Românească. Sperăm ca forurile competente să reușescă să pună în valoare ceea ce s-a mai păstrat din epoca Ghiculeștilor, în țara de la sud de Carpați.

BIBLIOGRAFIE

- Bălici et alii 2007** — Șt. Bălici, V. Apostol, C. Apostol, Al. Antonescu, *Ansamblul fostei mănăstiri-spital Pantelimon*, București, 2007 (studiu de arhitectura realizat de firma Opus).
- Ciuceanu 2001** — R. Ciuceanu, *Autocrație și naționalism. Destinul unei dinastii*, București, 2001.
- Cronica Ghiculeștilor 1965** — *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1659 și 1754*, București, 1965.
- Djuvara 1995** — N. Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800–1848)*, București, 1995.
- Găleşescu 1899** — Al. Găleşescu, *Eforia spitalelor civile din București*, București, 1899.
- Giurescu 1979** — C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, 1979 (ed. a II-a), București.

Giurescu 1994 — D. C. Giurescu, *Distrugerea trecutului României*, București, 1994.

Opris 2001 — I. Opris, *Monumente istorice din România (1850–1950)*, București, 2001.

Sinigalia 1998 — T. Sinigalia, *Un program arhitectural din moștenirea brâncovenească destinat „zăbavei și plimbării”*, RMI, 1–2, 1998, p. 5–17.

Ștefănescu 1971 — A. Ștefănescu, *Pantelimon 5*, BMIM, VIII, 1971, p. 95–99.

Theodorescu 1987 — R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550–1800)*, vol. II, București, 1987.

Vasile 2009 — G. Vasile, *Analiza antropologică a scheletelor descoperite în cadrul așezământului monahalo-spitalicesc Sfântul Pantelimon*, *Pantelimon*, jud. Ilfov, CercA, XVI, 2010, p. 285–292.

Voicescu 1973 — C. Voicescu, *Mănăstirea și așezământul spitalicesc Sfântul Pantelimon de lângă București*, BOR, XCI, 1973, 11–12, p. 1295–1312.

LISTA ILUSTRAȚIEI

Pl. 1 — Amplasarea proprietății și vecinătățile (preluare după Google Earth și prelucrare MNIR).

Pl. 2 — Planul incintei de la 1867, după Găleşescu 1899, 644–645.

Pl. 3 — Imagini ale curții interioare dinspre nord cu betonul spart.

Pl. 4 — Planul topografic și amplasarea secțiunilor și complexelor arheologice.

Pl. 5 — Planul topografic și amplasarea complexelor arheologice.

Pl. 6 — Fotografie panoramică a curții interioare, dinspre vest.

Pl. 7 — Vedere dinspre vest a Casei Domnești; gârliciul.

Pl. 8 — Obiecte descoperite în **P3** și în gârlici.

Pl. 9 — Fragment de zid atribuit refacerii din 1822.

Pl. 10 — Fotografie panoramică a bisericii, dinspre vest.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

Pl. 1 — l'emplacement de la propriété et les environnements (d'après Google Earth et traitement MNIR).

Pl. 2 — Le plan de l'enceinte de 1867, d'après Găleşescu 1899, 644–645.

Pl. 3 — Images du nord de la cour intérieure avec le béton fissuré.

Pl. 4 — Le plan topographique et l'emplacement des sections et des complexes archéologues.

Pl. 5 — Le plan topographique et l'emplacement des complexes archéologues.

Pl. 6 — Photo panoramique de la cour intérieure, vue de l'ouest.

Pl. 7 — Vue de l'ouest de la maison princière. L'entée dans la cave.

Pl. 8 — Objets découverts dans **P3** et dans l'entrée dans la cave.

Pl. 9 — Fragment de muraille attribué a une refaite de 1822.

Pl. 10 — Photo panoramique de l'église, vue de l'ouest..

TRADUCEREA REZUMATUL:

George Trohani

FOTO:

Irina Ene, Ioana Paraschiv-Grigore

FOTO PIESE:

George Nica

DESEN PLAN:

Mihai Vasile

IRINA ENE, ANCA PĂUNESCU, IOANA PARASCHIV-GRIGORE

Muzeul Național de Istorie a României

Calea Victoriei, nr. 12, sector 3, 030026, București

ancapaunecu45@yahoo.com, irinaene29@yahoo.com, ioana.gri@gmail.com

Pl. 1 — Amplasarea proprietății, după Google Earth

Pl. 2 — Planul incintei de la 1867, după Găleşescu 1899, 644-645

Pl. 3 — Imagini ale curții interioare, dinspre nord, cu betonul spart

Pl. 4 — Planul topografic. Amplasarea secțiunilor și a complexelor

Pl. 5 — Planul topografic și amplasarea complexelor

Pl. 6 — Fotografie panoramică a curții interioare, dinspre vest

Pl. 7 — Vedere dinspre vest a Casei Domnești. Gârliciul

1.

2.

3.

4.

Pl. 8 — Obiecte descoperite în P3 și în gârlici

Pl. 9 — Fragment de zid, atribuit refacerii din 1822

Pl. 10 — Fotografie panoramică a bisericii, dinspre vest